

29ste VERGADERING. — 27 APRIL 1916.

Mededeeling van ingek. stukken. — Ben. rapp. over een w.o. — Verslag uitgebr. over een verzoekschrift. — W.o. n°. 96.

29<sup>ste</sup> VERGADERING.

VERGADERING VAN DONDERDAG 27 APRIL 1916.

(BIJENROEPINGSUUR 11½ VOORMIDDAG.)

Ingekomen: 1°. bericht van een lid; 2°. een regeeringsmissive; 3°. een verzoekschrift. — Mededeeling van de benoeming van rapporteurs voor een wetsontwerp. — Verslag uitgebracht over een verzoekschrift. — Voortzetting der behandeling van en aanneming van het wetsontwerp houdende nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk. — Behandeling en aanneming van de wetsontwerpen houdende voorzieningen ten behoeve der statistiek van in-, uit- en doorvoer en tot tijdelijke afwijking van den wettelijken tijd. — Uitbrengen van Eindverslag over een wetsontwerp. — Uiteengaan der Kamer tot nadere bijeenroeping.

Voorzitter: de heer van Voorst tot Voorst.

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 43 leden, te weten de heeren:

Colijn, Dojes, van Swaay, de Vos van Steenwijk, Reekers, van den Biesen, Zijlma, van der Lande, van der Maesen de Sombreff, Michiels van Kessenich, van Lanschot, Staal, Tjarda van Starckenborgh, van der Feltz, van Waterschoot van der Gracht, 't Hooft, Franssen, van Holthe tot Echten, van Houten, van Lamsweerde, van Welderen Rengers, Fokker, van Wassenaer van Catwijk, Lucasse, Drucker, Haffmans, Bosch van Oud-Amelisweerd, van Kol, van der Hoeven, d'Aumale van Hardenbroek, Bergsma, Diepen, de Boer, Laan, van der Does de Willebois, Gilissen, de Gijselaar, Bavinck, Kappeyne van de Coppello, van Nierop, Verheijen, Woltjer,

en de heeren Ministers van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en van Financiën.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter: Ik deel aan de Vergadering mede:

A. dat zijn ingekomen:

1°. een bericht van den heer Cremer, dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen, daar zijn tegenwoordigheid elders vereischt wordt.

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen;

Handelingen der Staten-Generaal. — 1915—1916. — I.

2°. een missive van het Departement van Binnenlandsche Zaken, ten geleide van het deel „Hooger en Middelbaar Onderwijs” van het „Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1914—1915”.

Deze missive wordt voor kennisgeving aangenomen;

3°. een verzoekschrift van het bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten, waarbij wordt aangedrongen op aanneming van het wetsontwerp tot invoering van den z.g. zomertijd.

Dit adres is gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

B. dat door de afdelingen benoemd zijn tot rapporteurs over wetsontwerp 361 de heeren Dojes, de Vos van Steenwijk, Staal, van Lamsweerde en van Swaay.

De heer Staal brengt namens de Commissie voor de Verzoekschriften het volgende verslag uit:

In handen van uw Commissie is gesteld een verzoekschrift van het bestuur der Vereeniging van Nederlandsche gemeenten. Adressante verzoekt dringend aanneming van het bij de Eerste Kamer aanhangig ontwerp van wet tot tijdelijke afwijking van de wet van 23 Juli 1908 (*Staatsblad* n°. 236), tot invoering van een wettelijken tijd.

De Commissie stelt voor dit adres neder te leggen ter griffie, ter inzage voor de leden.

De Kamer vereenigt zich met de voorgestelde conclusie.

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp tot nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk (96).

De beraadslaging wordt hervat.

De heer Ort, Minister van Justitie, zet zijn rede voort en zegt: Mijnheer de Voorzitter! Toen ik gisteren mijn rede afbrak bij de bespreking van de in het ontwerp gewijzigde regeling, kwam ik daarbij, op de daarvoor aangevoerde gronden, tot de conclusie, dat, wat zekerheidswaarborg betreft, dit ontwerp daarin zeker niet ten achter staat bij het vorig ontwerp; dat ook bij dit aanhangige ontwerp is verzekerd, dat de eed dan alleen niet behoeft te worden afgelegd, wanneer de voor de ontheffing daarvan voldoende geachte gronden en bezwaren inderdaad aanwezig zijn; en dat buiten die gevallen mag worden verwacht, dat men zich niet aan den eed zal onttrekken. Ik meen, dat misbruik te dien aanzien wezenlijk niet behoeft te worden gevreesd. Maar daarbij zou ik nog hierop willen wijzen, dat bij de vraag, of inderdaad voldoende is gewaakt tegen misbruik, men toch voor oogen moet houden tegen wien dat wantrouwen zou kunnen bestaan. En dan zou ik meenen, dat dit zeker in dit verband niet kan zijn de ongeloofige. Immers voor hem kan zeer zeker niet gelden, dat hij zich aan den eed zou willen onttrekken, om des te vrijer en met onbezwaard gemoed onwaarheid te kunnen spreken, want voor hem heeft de aanroeping van Gods naam, de kracht van het „zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”, geen binding. Integendeel, zooals ik reeds bij gelegenheid van de verdediging van het vorige ontwerp ook in deze Kamer heb te kennen gegeven, voor hem zal de verklaring op zijn woord te eerder spoorslag zijn voor waarheid en waarheidsnauwkeurigheid. Maar de persoon, op wien de geuite vrees dan betrekking zou kunnen hebben, moet dan zijn de niet-ongeloofige. Laten wij nu eens nagaan wat in dezen persoon kan omgaan. Hij zou schromen bij zijn af te leggen getuigenis Gods naam aan te roepen, hij zou trachten zich te onttrekken aan de gevolgen van onwaar eedzweren uit vrees, dat hij zich daardoor tegenover den almachtigen God zou vergrijpen. Maar gevoelt men

## 96. Nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk.

(Minister Ort.)

dan niet, dat art. 3 van deze wetsvoordracht hem op analogen grond er toe zal brengen zorgvuldig te waken tegen een onwaar opperen van bezwaren tegen den eed? Wat toch zal van hem, om van den eed te worden vrijgesteld, gevraagd worden? Hij zal een verklaring moeten afleggen, dat het eedzweren in strijd is met zijn godsdienstige opvatting, dat hij daartegen op dien grond onoverkomelijke bezwaren heeft. Welnu, begaat de geloovige, die een dergelijke verklaring in strijd met de waarheid aflegt, niet evenzeer een vergrijp tegen het Opperwezen, als hij die dat deed na de godsdienstige handeling van den eed? En wanneer men voorts in aanmerking neemt, dat hij zijn bezwaren, waaraan hij het Godswezen verbindt, — want hij verzekert tegen het eedzweren bezwaren te hebben op gronden, ontleend aan zijn opvattingen omtrent den godsdienst — in de akte voorgoed zal zien bevestigd, dan mag wel te recht worden gevraagd, of de waarborg tegen misbruik ten opzichte van dien persoon niet evenzeer gelegen is in de zoeven genoemde schriftelijke verklaring, als in de eedsaflegging zelf. Daarom meen ik, dat in het wezen van de zaak voor zoodanigen persoon eer nagenoeg gelijkwaardige zekerheid tegen misbruik is gelegen in art. 3, als voor de andere personen in art. 1. Nu spreek ik niet van de omstandigheid, waarop ik reeds in de Memorie van Antwoord de aandacht heb gevestigd, dat zeer zeker meer nog dan bij het afleggen van den eed, de strafbepaling van art. 207 van het Wetboek van Strafrecht hier haar invloed zal doen gelden. Immers uit den aard der zaak zal juist bij hem, die voornemens is een onware verklaring af te leggen, de vrees bestaan meer in het bijzonder de aandacht op zich te vestigen, wanneer hij reeds van te voren bezwaar maakt tegen het afleggen van den eed. Uit alles wat ik zeide volgt dus, dat in deze wetsvoordracht zeer zeker een objectief kenteeken is nedergelegd, waardoor, zoover dit eenigzins mogelijk is, wordt verzekerd, dat alleen hij die aan zijn opvatting van den godsdienst onoverkomelijke bezwaren tegen het afleggen van den eed ontleent, van het eedzweren zal worden vrijgesteld. De uiting van het innerlijke gemoedsproces is niet een willekeurige wilsuiving, maar is datgene wat wezenlijk in het gemoed van den betrokken persoon als verschijnsel leeft. Hoe werd hierover in de Tweede Kamer geoordeeld door den heer de Savornin Lohman, den man die van dit vraagstuk een diepe studie heeft gemaakt en op wiens autoriteit ik mij zeer zeker mag beroepen? Naar aanleiding van de bewering, dat ieder wel kan zeggen, dat hij godsdienstige bezwaren heeft, heeft de heer de Savornin Lohman het volgende opgemerkt:

„Nu wordt er gezegd, dat ieder kan beweren godsdienstige bezwaren te hebben. Mijnheer de Voorzitter! Ik mag mij nu wel voorstellen dat de wet reeds is aangevuld op de wijze als in een van de amendementen is voorgesteld, omdat de Minister zelf gezegd heeft, dat hij tegen zoodanige aanvulling geen bezwaar had, en ook aan verschillende zijden van de Kamer hetzelfde is gezegd: wij mogen aannemen dat art. 3 eenigzins anders, meer precies zal luiden dan het op het oogenblik luidt. En nu ben ik het eens met den Minister, waar hij tot den heer Loeff zegt, dat het niet hetzelfde is of men zegt: ik wil niet, of: ik mag niet. Volgens het wetsvoorstel moeten er zijn bezwaren, en als er die niet zijn, moet men wel zweren. Dat is dus iets geheel anders dan hetgeen de geachte afgevaardigde uit Waalwijk heeft gezegd, wijzende op art. 1292 van het Burgerlijk Wetboek. Men kan niet eenvoudig zeggen, gelijk straks ook de heer van Wijnbergen heeft beweerd: ik wil niet een eed doen; neen, dat is de vraag niet, men moet zeggen: ik mag den eed naar mijn overtuiging niet doen. Er moeten bezwaren zijn.

Nu weet ik wel, dat iemand die kan voorwenden. Zeker, wanneer men spreekt over interne dingen, kan daarover niemand getuigen dan de persoon zelf die ze opwerpt. Maar ik vraag nu toch aan alle leden in deze Kamer, die openlijk belijden dat zij gelooven in God,

of het hun mogelijk zou zijn gebruik te maken van art. 3 van deze wet om den eed niet af te leggen; of zij zich niet gedwongen zouden gevoelen den eed af te leggen, omdat zij toch niet zouden kunnen zeggen dat zij godsdienstige bezwaren hebben. Dan zouden zij eenvoudig openlijk een leugen uitspreken, die ieder in hun omgeving onmiddellijk als leugen zou herkennen.

Het is dus niet juist als men zegt: de wet legt geen verplichting op; er wordt wel degelijk een verplichting opgelegd, en ik wilde wel eens zien of er één van de heeren van de rechterzijde is, die bijv. tot den ontvanger zou zeggen: ik wil den eed niet doen, omdat ik niet geloof in God. Hij kan dat zeggen, maar hij zal het niet doen.

Naar mijn meening staan wij voor dit dilemma, een ander dilemma weet ik niet: eedswang voor allen, met toelating van het bespotten van den eed en het maken van martelaren, of vrijlaten aan allen om zich te onttrekken, maar dan met zoo precies mogelijk de bezwaren aanduiden welke de wet als afdoende erkent.”

Deze regeling kan dan ook naar mijn meening den toets der critiek doorstaan. Ik word daarin versterkt, wanneer ik het oog sla op de regelingen te dien aanzien in het buitenland.

Mag ik wijzen op de ondervinding in Zwitserland in deze aangelegenheid opgedaan? In Zwitserland, het is reeds door verschillende geachte afgevaardigden herinnerd, kan krachtens art. 49 van de Bundesverfassung niemand worden gedwongen tot het afleggen van een godsdienstige handeling, d. i. dus ook het afleggen van den eed, voor zoover deze althans niet zijn godsdienstige beteekenis heeft verloren en tot een „burgerlijken” eed is vervormd. Het werd nu gisteren reeds volkomen te recht medegedeeld, dat in een groot aantal kantons in Zwitserland de godsdienstige eed in het geheel niet meer bestaat en vervangen is hetzij door de Handgelüde, hetzij door den burgerlijken eed, bestaande in het afleggen van de verklaring: „auf Ehre und Gewissen”. In 10 kantons bestaat echter de godsdienstige eed nog wel, doch daar geldt dan boven het kantonnale recht het zoo juist genoemde art. 49 van de Bundesverfassung, luidende:

„Niemand darf zur Vornahme einer religiösen Handlung gezwungen werden.”

In die 10 kantons heeft de geldende regeling dus veel overeenkomst met de nu voor Nederland voorgestelde: eedsverplichting, met vrijstelling echter voor gemoedsbezwaren. Welnu, een opzettelijk door mij ingesteld onderzoek leidt tot deze gevolgtrekking: dat in Zwitserland van eenig streven om zich in strijd met de bedoeling aan het afleggen van den eed te onttrekken, niets bekend is; dat het geval, dat men verklaart „die Leistung des Eides aus religiösen Gründen zu verweigern”, terwijl andere motieven de eedsweigeren zouden beheerschen, nl. de wensch, om zich aan de gevolgen van het afleggen van een valschen eed te onttrekken, klaarblijkelijk zich nimmer voordoet; dat ook een oprecht beroep op gemoedsbezwaren zelden plaats vindt, en dat er nooit sprake is geweest van eenige poging tot wijziging van het zoeven besproken artikel der Bundesverfassung, waardoor de eedsverplichting zou worden verscherpt.

Evenzoo heeft een onderzoek in Engeland tot hetzelfde resultaat geleid. Gelijk bekend is, de heer Reekers sprak daarover in extenso, bestaat daar sedert tal van jaren een regeling, waarbij de enkele verklaring, dat het afleggen van den eed is tegen iemands geloof, voldoende is om van de verplichting tot eedsaflegging te worden ontslagen. Evenzoo is voor hem voldoende de verklaring geen godsdienstig geloof te hebben. Laat ik in parenthesi tot den heer Reekers nog dit zeggen. Wanneer in het ontwerp gesproken wordt over onoverkomelijke bezwaren ontleend aan de opvatting omtrent den godsdienst, dan is in die formule ten slotte begrepen zoowel de eene als de andere formule, daarvoor in Engeland meer in het bijzonder tweeledig aangeduid. Maar het verschil is, dat, terwijl men in Engeland wordt verplicht om openlijk of den éenen of den anderen grond te noemen, volgens deze regeling het onderzoek, of de éene dan wel de

## 96. Nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk.

(Minister Ort.)

andere grond aanleiding geeft tot de bezwaren tegen den eed, zich beperkt tot het gemoedsleven van den betrokken persoon. Hij zelf zal in zich hebben uit te maken, of hij zich tegen eedsaflegging verzet, omdat hij geen godsdienstig geloof heeft, of omdat er bij hem bezwaren van godsdienstigen aard tegen het afleggen van den eed bestaan. Daarom kan ik de aanprijzing van het Engelsche systeem boven het hier voorgestelde geenszins aanvaarden. In mijn oog en in het oog van velen heeft de hier voorgestelde regeling boven de Engelsche dit voordeel, dat men niet verplicht is zijn innerlijke gevoelens, zooals de heer Reekers uit mijn rede in de Tweede Kamer voorlas, op de markt des levens te brengen. Dat noem ik een voordeel, omdat het een onderdeel is van de noodzakelijke en wenschelijke eerbiediging van de consciëntiebezwaren. Dit wat betreft het verschil tusschen de hier voorgestelde en de Engelsche regeling, die — behoudens dit punt van de openbaarheid der motieven voor eedsweigerings — met het stelsel van het aanhangige wetsontwerp overeenkomt en welker practijk dus ook voor de beoordeeling der te verwachten gevolgen van dit wetsontwerp van belang is.

Langs officieelen weg zijn door mij inlichtingen gevraagd of in Engeland gemoedsbezwaren worden voorgewend om aan de verplichting tot eedsaflegging te ontkomen, maar ook hier werd bij een schrijven van den Secretary of State de verzekering gegeven, dat de ambtenaren, die te dien aanzien een langdurige ervaring hebben opgedaan, verklaren, dat in geen geval het vermoeden bestond, dat het bezwaar tegen het afleggen van den eed slechts zou zijn voorgewend. Welnu, mag dan niet hetzelfde verwacht worden ten aanzien van de verklaringen, die door het Nederlandsche volk voor den rechter of voor andere autoriteiten zullen worden afgelegd?

In verband nog met hetgeen de heer Reekers heeft opgemerkt als zou de practijk in andere landen, speciaal in Zwitserland, niets bewijzen voor de waarschijnlijkheid van de deugdelijkheidskansen van het ontwerp, moge ik nog het navolgende opmerken.

Niet in de eerste plaats wilde ik daarmee betoogen en bewijzen, dat die zaak bij ons ook wel, zooals hij het noemde, van een leien dakje zou gaan, maar ik wilde met die Zwitsersche vergelijking uitspreken, dat wij toch ook wel eenigen grond hebben voor de verwachting, dat dit wetsontwerp in tweeërlei opzicht niet tot ongewenschte gevolgen zou leiden. Ik bedoel vooreerst, dat de frequentie van de belofte tegenover den eed vermoedelijk zeer gering zou blijven en dus de verwachting van den heer van den Biesen, die zeide dat dit wetsontwerp het graf van den eed zou worden, vermoedelijk zou blijken niet een juiste voorspelling te zijn, want in Zwitserland leert de practijk dat hoogst zelden een beroep op den ontheffinggrond wordt gedaan, een ervaring, die in de practijk, hier te lande bij de Beroepswet opgedaan, een volmaakte bevestiging vindt.

Een tweede punt was dat in Zwitserland de ervaring evenzeer heeft geleerd, dat misbruik van de belofte om gemakkelijker onwaarheid te spreken practisch niet voorkomt. Hieruit volgt, dat de rechtsvergelijkende studie met andere landen niet alleen het uiterlijke betreft, maar dat gegronde verwachtingen daardoor in het leven worden geroepen voor de juiste innerlijke werking van de onderwerpelijke wetsvoordracht. Dit wenschte ik meer in het bijzonder als antwoord op de opmerkingen van den heer Reekers te doen kennen.

Ik voor mij ben dan ook overtugid, dat waar ons volk evengoed van ernst van godsdienstige opvatting blijkt geeft als de bevolking in die andere landen, ook niet gevolgen behoeven te worden gevreesd die zich elders niet hebben doen gevoelen. En hieruit volgt, dat met vertrouwen mag worden verwacht, dat de eed geenszins in ons rechtsleven zal worden uitgeschakeld, dat, in één woord de eed, die ook naar mijn overtuiging ten aanzien van den geloovige een ernstige prikkel is voor waarheid en voor waarheidsnauwkeurigheid en als zoodanig waarborg bij uitnemendheid, ongetwijfeld in zijn hooge beteekenis zal worden geëerbiedigd. En hierin moge tevens de heer Lucasse de beantwoording van zijn opmerking, dat nie-

mand meer gedwongen zal zijn den eed af te leggen, zien neergelegd.

In dit alles is dan ook, naar het mij voorkomt, gelegen een volledige weerlegging van iedere bewering dat hier in het wezen der zaak een facultatiefstelling van den eed en de belofte zou worden ingevoerd. Zoodanige bewering schijnt met het beginsel van deze wetsvoordracht onverenigbaar en miskent m. i. ten eenenmale de in die voordracht belichaamde uitwerking van dit beginsel.

En hiermede vindt tevens beantwoording de als bezwaar geopperde opmerking dat dezelfde persoon nu eens wel, dan weer niet op grond van onoverkomelijke bezwaren den eed door de belofte zou kunnen vervangen. Men heeft hier te onderscheiden. Wanneer de regeling ware gegrond op een bloot wilsbestaan in den zin van willekeur, dan zou het antwoord bevestigend moeten zijn, maar waar, gelijk ik trachtte aan te toonen, inderdaad een objectief kenteeken, zich openbarende uit het innerlijk gemoedsleven van den betrokken persoon, wordt gevorderd, kan het niet meer de vraag zijn, of die persoon wil, maar of hij kan, en dan beroep ik mij opnieuw op hetgeen de heer de Savornin Lohman in de Tweede Kamer zeide, toen hij, zich met mijn gevoelen vereenigend, op zoo voortreffelijke wijze dit punt helder in het licht heeft gesteld in de bewoordingen, waarvan ik zooveen aan deze Kamer de voorlezing uit de *Handelingen* gaf. Onttrekking aan de eedsverplichting krachtens subjectief goedvinden ligt dus niet in deze regeling zoolang er zal zijn een principieel verschil tusschen „goedvinden” en „opvatting van den godsdienst”. Om nu van het algemeene meer tot het concrete te komen wil ik eenige practische gevallen op dit punt stellen. Een getuige wordt geroepen tot eedsaflegging in een zaak, waarin het eedzweren voor hem bezwaar oplevert, omdat bijv. een zijner vrienden in de zaak betrokken is. Hier zal naar den tekst der wet geen bezwaar mogen worden ingeroepen, omdat dit bezwaar geen verband houdt met zijn opvatting omtrent den godsdienst. Een ander geval. De getuige meent uit godsdienstige overwegingen den eed zoo hoog te mogen stellen, dat hij in een bepaalde zaak niet meent dien te mogen afleggen, omdat, om een uitdrukking te gebruiken door den heer Bosch van Oud-Amelisweerd gebezigd, Gods majesteit te groot is om te worden ingeroepen in futiele zaken en het gewicht van de zaak geen eedsprestatie veroorlooft. In dit geval zal naar mijn meening te recht een beroep worden gedaan op het recht om den eed door de belofte te vervangen, omdat het hier wel degelijk geldt een bezwaar, ontleend aan een godsdienstige opvatting. En moge men wellicht opmerken dat het hier geldt een bepaalde zaak, dan bedenke men, dat het opwerpen van een bezwaar in deze bepaalde zaak slechts de toepassing is van een algemeenen regel, dat de beteekenis ligt niet in de bepaalde zaak op zich zelf, maar in de groep, waartoe die zaak behoort. Inderdaad is dan ook hier dat bezwaar niet ontleend aan een concreet geval, maar geldt het bezwaar het afleggen van eeden. Immers in al die gevallen, waarin naar zijn opvatting het belang der zaak niet adequaat is aan het hooge gewicht van de eedsaflegging, is dat het geval.

Ik meen de opmerkingen te dien aanzien zoowel van den heer Franssen als van den heer Bosch voldoende te hebben beantwoord. Wanneer men nu hiertegen zou willen aanvoeren: toch is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat een persoon naar willekeurig eigen goedvinden al of niet zal eedzweren, dan antwoord ik, dat wanneer zoodanig geval zich bij uitzondering voordoet, men toch reeds daardoor de waarde van zoodanig persoon zal kunnen beoordeelen. Maar bovendien vergeet men niet, dat de bezwaren ontleend moeten zijn aan iemands opvatting omtrent den godsdienst, wat hem grond geeft de toelating te vragen om de belofte af te mogen leggen. Nu zou ik opnieuw willen vragen: of er grond is te vreezen, of een dergelijk willekeurig optreden in onzen volksaard is gelegen. Zoolang in het buitenland analoge regelingen goed werken en men zich daaronder volkomen veilig gevoelt, mag van den ernst en den aard van het Nederlandsche volk geen minderwaardig gedrag in de heiligste zaken worden verwacht. Ik kan dit te eer zeggen, daar, gelijk ik reeds heb aangetoond,

(Minister Ort.)

de ongelovige geen redelijke aanleiding kan hebben voor een dergelijk optreden en uit een psychologisch oogpunt de geloovige er zich van moet onthouden. En geschiedt dit toch, welnu, dan zouden wij te doen hebben met een persoon, die, zoo hij onder eede ware gehoord, al even weinig waarborg voor de waarheid en oprechtheid van zijn verklaring zou hebben opgeleverd. Dit nu is niet alleen uit een maatschappelijk oogpunt van rechtszekerheid zeker als geen verlies te constateren. De verklaring van een dergelijk persoon, onder welken vorm ook, mist iedere betrouwbaarheid.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom thans meer in het bijzonder tot hetgeen de heer Franssen heeft gesproken ten aanzien van de formule, dat de belofte in plaats van den eed wordt afgelegd. De heer Franssen had bezwaar, dat de belofte volgens dit wetsontwerp zoowel werd aangewend voor Doopsgezinden als voor hem, die om andere redenen bezwaar had tegen het eedzweren, vooral als dat bezwaar is ontleend aan ongelof. Mag ik doen opmerken, dat de belofte van de Doopsgezinden ongetwijfeld is gegrond op hooge godsdienstige beginselen, maar dat juist de beteekenis van die beginselen deze is, dat hun verklaring voor den rechter niet zij een godsdienstige sacramentele verklaring. De reden, waarom zij tot de belofte komen, moge dus aan godsdienstige overwegingen zijn ontsproten, de belofte zelf mist religieus karakter en heeft geen andere beteekenis, dan die van een plechtige verklaring, afgelegd in het besef van het gewicht der handelig, een besef, dat evenzeer behoort voor te zitten bij hen, die krachtens art. 3 een belofte of bevestiging afleggen. Formeel noch materieel is er dus bezwaar, dat een zelfde uitdrukking voor beide categorieën wordt gebezigd. En zegt nu de heer van Wassenaer van Catwijk: welnu, dan was er ook geen reden om de Doopsgezinden in een apart wetsartikel onder te brengen, maar hadden zij op denzelfden voet behandeld kunnen worden als anderen voor wie godsdienstige bezwaren gelden, dan wensch ik dien geachten afgevaardigde te antwoorden, zooals ik ook in de Tweede Kamer heb gedaan, dat niet ten aanzien van de Doopsgezinden het hier betreft het handhaven van een historisch geworden recht, een recht dat door opvolgende wetgevers steeds is geëerbiedigd en welks miskenning allerminst lag op mijn weg bij de samenstelling van dit wetsontwerp. En wat betreft de opmerking van den geachten afgevaardigde, dat de ambtsbelofte krachtens art. 4 af te leggen niet onder „eed” zou zijn begrepen in den zin van art. 5, geloof ik dat die geachte afgevaardigde hierbij te veel zich aan de letter hield en den geest van de wet voorbijzag. Waar immers in art. 4 met zoveel woorden de keus wordt gegeven tusschen den eed en de belofte in alle gevallen, waarin een ambtseed door het wettelijke voorschrift gevorderd is — art. 1 wordt in art. 4 aangehaald — is het toch bezwaarlijk anders te interpreteren dan in dezen zin dat het wetsontwerp ook bij ambts-eeden de belofte in de plaats doet treden van den eed. Elke andere uitlegging van art. 4 zou het maken tot een voorschrift zonder zin en dus een uitlegmethode zijn, die naar algemeene regelen van exegese eerst kan worden aanvaard, wanneer alle andere methoden geen resultaat hebben gehad.

Ten slotte nog een enkel woord over den decisoiren eed.

Er werden ten aanzien van dit onderwerp bezwaren geopperd door de heeren Verheijen en Lucasse: omdat die eed in burgerlijke zaken op zich zelf onaantastbare, niet meer door het cordeel van den rechter te bepalen rechtsgevolgen heeft. Een correctief van de getuigenverklaringen nadat zij zijn afgelegd, een correctief dat is te vinden, wat de strafzaken betreft, in art. 399 van het Wetboek van Strafvordering, en wat de burgerlijke zaken aangaat, in art. 1945 van het Burgerlijk Wetboek, is hier niet aanwezig. Ik wensch nu dit in de eerste plaats op den voorgrond te stellen, dat er geen voldoende grond bestaat, om voor verklaringen als deze hogere of andere waarborgen te eischen dan voor getuigenverklaringen, waarvan de grootste levensbelangen afhankelijk zijn, waarvan afhangen kan het leven, de vrijheid, de eigendom van de burgers. Zou het niet irrationeel zijn om in het eene geval de regeling, gelijk die thans wordt voorgesteld, wel voldoende te achten, doch die als onvoldoende te verwerpen

voor het andere? Bovendien waar bij de getuigenverklaring de waardeering van den rechter het gewicht van de verklaring bepaalt, is hier zeker een andere waarborg aanwezig, een waarborg die als een surrogaat voor de rechterlijke waardeering mag worden aangemerkt. Die waarborg bestaat in de hooge waarschijnlijkheid, dat de tegenpartij, indien valsch wordt verklaard, niet zal rusten vóórdat zij dit aan het licht heeft gebracht, waartoe die partij meermalen de gelegenheid heeft, al moge zij in civiel geding van bewijsmiddelen verstoken zijn. Immers waar in het civiele geding deze tegenpartij, noch haar familieleden of andere bij de zaak betrokkenen of belanghebbenden, kunnen worden gehoord, zullen in strafzaken hun verklaringen als bewijsmiddelen kunnen worden gebezigd. Hetzelfde surrogaat bestaat ook, dit naar aanleiding van hetgeen de heer Bosch van Oud-Amelisweerd heeft opgemerkt, ten aanzien van de fiscale regeling. Hier zal men veelal in staat zijn om uit de gegevens die men bezit, al of niet de waarheid van de verklaring te controleeren en nader te bewijzen. In beide gevallen zijn er gegevens, die meestal later kunnen blijken, en die daardoor, preventief werkende, den betrokkene weerhouden, om onwaarheid te spreken. Er waren bovendien bezwaren en redenen van practischen aard om ditmaal den decisoiren eed buiten het wetsontwerp te laten. Met den heer Drucker, wien ik overigens mijn oprechten dank breng voor de krachtige verdediging van het wetsontwerp, wil ik gaarne verklaren dat bij mij in dien zin geen overwegend bezwaar bestond tegen een amendement als door den heer van Sasse van Ysselst in de Tweede Kamer is voorgesteld, dat ik aan een onaannemelijk verklaring daarvan niet heb gedacht. Maar ik wil wel zeggen, dat ik aan een wetsontwerp zonder die regeling te dien aanzien inderdaad de voorkeur geef. Geheel kan ik mij vereenigen met het standpunt van den heer Drucker, dat het vraagstuk van den decisoiren eed in een stadium van overgang verkeert; den gang van zaken nagaande, meen ik, dat er wel kans is dat die eed uit ons procesrecht zal verdwijnen. Waar ik nu straks befoogde, dat voor een speciale regeling van den decisoiren eed geen voldoende grond aanwezig was, zou het zeker onjuist zijn geweest thans voor dit wellicht spoedig verdwijnende instituut een nieuwe regeling in een wetsvoordracht neer te leggen.

Ik meen, dat ik met deze beschouwingen kan volstaan. Zooals ik zeide, achtte ik het wenschelijk ook in deze Vergadering in groote trekken den aard en de strekking van het wetsontwerp uiteen te zetten en op de verschillende gronden die voor de urgentie en de practische beteekenis pleiten, nader in te gaan.

Dit was voor mij in dit stadium der zaak mijn voornaamste taak. En wanneer ik dan ook niet in alle kleine details de beschouwingen van de geachte afgevaardigden heb beantwoord, dan is het omdat zij toch bij mijn algemeene beschouwingen alle te zamen onder de oogen zijn gezien. Ik mag dus hiermede eindigen, maar zou toch gaarne nog deze enkele opmerking willen maken.

De wet, die, naar ik van harte hoop, tot stand zal komen, is zeker van groote maatschappelijke beteekenis. Zij is bestemd om de onzekerheid, die sedert geruimen tijd in onze rechtsbedeeling heerscht, te doen eindigen. Zij heeft tot doel de rechtszekerheid, waar zij is geschokt, te herstellen. Maar dan moet van haar een groote zedelijke kracht uitgaan. Hoe kan dit nu op de meest afdoende wijze worden bevorderd?

Naar mijn overtuiging door de wet te doen zijn een werkelijke uiting van den wil der natie, door haar te doen zijn een nationale wet. Dan zal zij haar heilzame werking doen gelden op ieder die met haar in aanraking komt, in de eerste plaats op hem van wiens ernstig plichtsbefef haar trouwe naleving wordt gevraagd, wiens goede trouw de handhaving van het heilige suum cuique mogelijk zal maken. Moge ik aan de leden, die bezwaren tegen het wetsontwerp hebben, de overtuiging kunnen schenken, waar zij ongetwijfeld wenschen dat de wet eenmaal tot stand gekomen goed zal werken, dat de kans daarop zeker zal worden verhoogd, wanneer ook

29ste VERGADERING. — 27 APRIL 1916.

96. Nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk.

(Minister Ort e. a.)

in deze Kamer met zooveel mogelijk stemmen de goedkeuring daaraan wordt verleend. En die leden zullen daaraan hun goedkeuring kunnen schenken, wanneer zij bedenken, dat dit onderwerp onmogelijk naar ieders voldoening kan worden geregeld, maar dat in het ontwerp is nedergelegd een compromis, dat iedere scherpte heeft weggenomen en dat een practijk kan vormen die voor ieder draaglijk is te achten. Mogen ook die leden dan door hun medewerking de kracht van deze wet versterken! Ik ben overtuigd, dat het recht daarbij wel zal varen.

De heer Colijn: Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met de Kamer verontschuldigen aan te bieden, dat ik in tweeden termijn over dit wetsontwerp het woord vraag. Ik had geen aanleiding gevonden om aan de beraadslaging deel te nemen, wijl ik het voornemen had mijn stem uit te brengen voor deze wet. Maar na de rede van den Minister van Justitie te hebben gehoord, ben ik gaan twifelen of ik wel goed zal doen mijn stem aan dit wetsontwerp te geven. Mijn voornemen om voor het ontwerp te stemmen vond geenszins zijn grond in de omstandigheid dat ik met dit wetsontwerp zoo ingenomen was, maar veel meer hierin, dat in de beraadslagingen over het vorige en over dit ontwerp geen aannemelijk voorstel is gedaan waardoor de uiteenlopende meeningen tot elkaar kunnen komen. En waar de zaak niettemin een oplossing eischt had ik het standpunt ingenomen mij bij dit wetsontwerp neer te leggen en, zoo het noodig mocht zijn, mijn stem daaraan te geven.

Ik verkeerde daarbij in de meening, dat de verplichting om den eed in de rechtszaal af te leggen absoluut was, voor zoover niet aan godsdienstige overtuiging het tegendeel kon ontleend worden. Maar uit wat de Minister thans in zijn rede heeft gezegd is mij gebleken, dat dit zijn bedoeling niet is. Immers, Zijn Excellentie heeft uitzondering toegelaten voor een geheele groep van gevallen. Hij zeide: wanneer iemand in de rechtszaal komt en van oordeel is, dat de zaak, naar aanleiding waarvan van hem de eed zal worden gevegd, niet gewichtig, niet belangrijk genoeg is om daarbij zijn verklaring af te leggen als het ware in de tegenwoordigheid van de Majesteit Gods, dat zulks dan zal worden beschouwd als een bezwaar, ontleend aan godsdienstige overtuiging. Welnu, daarmede heeft men in de rechtszaal gebracht, dat het individu zelf zal kunnen beoordeelen of een zaak die ahangig is, gewichtig genoeg is om al of niet den eed af te leggen. Wanneer men op die wijze den getuige als het ware een toetsingsrecht verleent, wanneer men hem zelf telkens zal laten beslissen over de vraag of een zaak al dan niet belangrijk genoeg is om een getuigenis af te leggen als in de tegenwoordigheid Gods, dan is daarmede een weg geopend die voeren zal tot hetgeen de heer van den Biesen aanvoerde als bezwaar tegen dit wetsontwerp, n.l. dat het zal zijn het graf van den eed. Want er is een groot aantal menschen, dat op grond van hun geloofsbelijdenis alleen dan een eed mag afleggen wanneer de Overheid dien eed bepaald vordert. En wanneer nu de Minister de beslissing dienaangaande legt in handen van het individu, dat zal kunnen verklaren, dat hij in de eene zaak wel een eed zal afleggen omdat die z. i. belangrijk is, en in een andere zaak niet, omdat hem die daarvoor niet belangrijk genoeg toeschijnt, kan men dan nog wel zeggen, dat de eed door de Overheid bepaaldelijk gevorderd wordt? M. i. niet, maar dan is daardoor ook een weg geopend om het afleggen van den eed in belangrijke mate te doen afnemen tot schade voor de rechtspraak.

Ik mag dan ook niet ontkennen, dat ik juist na die uiteenzetting van den Minister ernstig ben gaan twifelen wat ik thans heb te doen. Ik zal nog niet zeggen, dat ik mijn stem tegen dit wetsontwerp zal uitbrengen. Ik wil nog gaarne hooren of de Minister dan wel een der leden van de Kamer die meer studie van een onderwerp als dit hebben gemaakt dan ik en dus meer bevoegd zijn tot oordeelen, in staat zijn mijn bezwaren op te heffen. Maar ik kan niet ontkennen, dat het mij thans voorkomt dat 's Ministers rede de geheele eedverplichting op losse schroeven stelt.

De heer Drucker: Mijnheer de Voorzitter! Hetzelfde punt, dat den heer Colijn zooveel aanleiding gaf tot een opmerking, noopt ook mij nog een oogenblik het woord te vragen. Ik vind daartoe dubbel aanleiding, nu mij uit het zooveel door den heer Colijn gesprokene is gebleken, dat de inzichten, die ik daaromtrent gisteren heb geuit, ook bij dien geachten afgevaardigde aanwezig zijn. De heer Minister is er niet in geslaagd, mij van ongelijk te overtuigen. De onderstelling, die de Minister den Nederlandschen burger laat maken, tusschen zaken die hij gewichtig oordeelt en zaken die hij van minder belang acht, die onderscheiding, die zoo uitermate afhankelijk is van subjectieve inzichten en meeningen, zou, indien het gesprokene door den heer Minister juist is, in de rechtszaal tot allerlei onaangenaamheden aanleiding kunnen geven. Ik heb het gisteren gezegd en ik blijf er bij. De waardeering, die verschillende wetten bij verschillende burgers genieten, is uitermate verschillend. Laat ik, om het met een enkel voorbeeld toe te lichten, wijzen op de Jachtwet. Voor sommige menschen zijn overtredingen van de Jachtwet te rekenen onder de ernstigste vergrijpen, die er bestaan. Zij achten de handhaving van de Jachtwet een van die dingen, waarmede het goede bestaan van de maatschappij gemoeid is. Anderen daarentegen beschouwen een jachtzaak als een prulzaak bij uitnemendheid. Er zijn er in ons land, die bijzonder gehecht zijn aan de handhaving van de wetten strekkende tot arbeidersbescherming. Andere categorieën van onze medeburgers kennen aan overtreding van dergelijke wetten nu juist niet een bijzonder gewicht toe. Wat ik hier met een paar voorbeelden toelicht, zou men van tal van wetten nader kunnen aanwijzen. Welnu, ik vraag, welken indruk moet het maken in de rechtszaal op den rechter en op den toeschouwer, wanneer dezelfde man die gisteren een eed heeft gedaan ter zake van een jachtovertreding, omdat hij behoort tot de menschen die dat nu vinden een uitnemend staatsbelang, wanneer diezelfde man, vandaag geroepen een verklaring te doen bij een overtreding van de Veiligheidswet, zegt: dat is een prulzaakje, daarvoor doe ik geen eed.

Een debat in strikten zin tusschen den rechter en den getuige laat deze wet niet toe en in dien zin zal de vorige spreker dan ook het woord debat niet bedoeld hebben. Maar gelijk ik gisteren al heb gezegd, mij komt het voor, dat er tal van voorzitters van rechtbanken en kantonrechters zullen zijn, die zich in een dergelijk geval bij een houding van een getuige, zooals ik die daareven beschreef, niet zonder eenige opmerking zullen neerleggen.

De heer van den Biesen zegt, dat dat niet mag. Een president van een rechtbank doet misschien wel eens iets waarvan de heer van den Biesen zegt, dat hij het niet mag doen. Ik kan mij althans niet goed een rechter voorstellen, die in zulk een geval niet tot den getuige zal zeggen: hoe heb ik het nu met u, gisteren hebt gij voor mij wel een eed afgelegd in een jachtovertredingszaak, waarom doet gij nu heden geen eed en waarom verlangt gij de onderteekening van een schriftelijk stuk nu het geldt een overtreding van de Veiligheidswet? Die rechter zal zich daartoe te meer geroepen gevoelen, omdat hij een oordeel moet kunnen vellen over de betrouwbaarheid van dien getuige, omdat hij zal willen nagaan of dat een man is, die met de justitie den spot drijft of die werkelijk een eerbiedwaardig motief voor zijn handelwijze heeft.

Ik voor mij onderschrijf volkomen de meening, uitgesproken door den heer Colijn, dat niet de burger heeft te onderscheiden, in welke gevallen een eed noodig is, of niet. Worden er in onze rechtspleging eeden gevorderd, waar vele rechtschappen lieden meenen, dat de majesteit van den Almachtige die daarbij wordt ingeroepen, niet toelaat voor dergelijke zaken een eed te vorderen, welnu, dan ligt het op den weg van den wetgever, die eeden te doen verdwijnen uit de wetgeving.

Hetgeen de Minister heeft gezegd, heeft mij dus niet overtuigd. Maar ik kan mij daarover troosten, en ik hoop, dat ook de heer Colijn zich daarover zal willen troosten, want het woord van een Minister heeft in deze dingen geen beslissend

## 40. Voorzieningen ten behoeve der statistiek van den in-, uit- en doorvoer.

(Drucker e. a.)

gezag; ik zou bijna zeggen — ik bedoel daar niets oneerbiedigs mee, het is een zuivere rechtsquaestie — het woord van een Minister heeft in dezen geen gezag hoegenaamd. Wat de Minister bedoelt of op dit oogenblik verklaart, is voor de toepassing van de wet volstrekt niet bindend. De tekst van de wet is het die beslist, en het is de rechter, die den tekst van de wet zal hebben uit te leggen, te verklaren en toe te passen. Het zal dus van den rechter afhangen, en in hoogsten aanleg van den Hoogen Raad, wie gelijk krijgt: de Minister of de heer Colijn en ik.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kan mij dus niet overtuigd verklaren door hetgeen de heer Minister in dit opzicht heeft gezegd, maar ik meen, dat de zaak aan de toepassing door den rechter moet worden overgelaten.

De heer Ort, Minister van Justitie: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou nog even in het kort willen uiteenzetten welke bedoeling bij mij heeft voorgezet, toen ik de woorden sprak waarop de heer Colijn is teruggekomen. Er moet zijn een grond ontleend aan de opvatting omtrent den godsdienst. Wanneer nu een getuige in een jachtzaak op grond van zijn oordeel dat het een futiele zaak betreft, den eed niet aflegt, moet de beslissing waartoe de persoon is gekomen, ontleend zijn aan zijn opvatting omtrent den godsdienst. Die vraag kan alleen aan zijn eigen geweten worden overgelaten en de wet geeft dienaangaande geen nadere aanwijzing. Maar dit moet vaststaan, dat het nooit mag gelden de verhouding van een persoon tot een bepaalde zaak en bovendien dat het bezwaar steeds moet zijn onoverkomelijk. Dit laatste zal zich nu in gevallen als door spreker bedoeld praktisch niet gemakkelijk voordoen en daarom meen ik dat mijn uitlegging inderdaad niet zoo ver is gelegen van die van de heeren Colijn en Drucker.

De heer van den Biesen: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou er even op willen wijzen, dat toen in een der afdelingen hier gevraagd werd, of iemand, die volgens zijn religie geen bezwaar had tegen het afleggen van den eed, van de uitzonderingsbepaling van art. 3 zou kunnen gebruik maken, men eenstemmig van oordeel was, dat dat mocht. Ook uit het geheele debat en de gewisselde stukken in deze en in de Tweede Kamer is gebleken, dat al is men in het algemeen niet tegen het afleggen van den eed, er toch gevallen kunnen voorkomen, waarin men daartegen wel bezwaar heeft, en nu gaat het naar mijn meening toch niet aan om op het laatste oogenblik te zeggen: ja, dat is niet de bedoeling van de wet. Ik wil wel zeggen, dat hetgeen Zijn Excellentie in deze Kamer verklaard heeft, van zijn standpunt de juiste opvatting is, en dat het niet aangaat van den heer Drucker, om te zeggen: wat de heer Minister daaromtrent heeft medegedeeld schuif ik ter zijde, als zijnde van nul en geener waarde.

De heer Bavineck: Mijnheer de Voorzitter! Het zij mij vergund nog een enkel woord in het midden te brengen naar aanleiding van hetgeen door den Minister is gesproken. Ik verkeer in volkomen hetzelfde geval als de heer Colijn en zou ook zonder twijfel mijn stem aan dit wetsontwerp hebben gegeven, indien de interpretatie op een bepaald punt door den Minister gegeven mij ook niet evenals hem aan het twifelen had gebracht. De zaak stond voor mij zoo, dat wij in dit wetsontwerp te doen hebben met twee beginselen, die ons allen dierbaar zijn, nl. den eedsplicht aan de eene zijde en de gewetensvrijheid aan den anderen kant. En wanneer men die beide beginselen wil handhaven dan is er geen andere weg mogelijk dan om te komen tot een compromis. Over den aard van dat compromis kan verschil van meening bestaan, gelijk in de Tweede en Eerste Kamer is uitgekomen. Maar het zal toch altijd het karakter van een compromis moeten en blijven dragen; vandaar dat men zich over en weer tot eenige inschikkelijkheid bereid moet verklaren.

Hierop ga ik echter niet verder in en op het oogenblik wil ik alleen zeggen hoe ik straks zal stemmen. Ik beweer van de interpretatie, door Zijn Excellentie gegeven, dat zij volkomen in strijd is met het wetsvoorstel, dat voor ons ligt.

(Bavineck e. a.)

Die interpretatie van den Minister aanvaard ik dan ook in geen enkel opzicht en ik beweer, dat de Minister zijn eigen standpunt, dat hij in het wetsontwerp heeft neergelegd, door deze verklaring op een bepaald punt, heeft verzwakt en ondermijnd. Ik wensch in geen enkel opzicht te worden aansprakelijk gesteld voor die verklaring van den Minister, al respecteer ik die als zijn persoonlijk gevoelen; want als in een bepaald geval een getuige den eed moet afleggen, wordt niet gevraagd of hij in dit bepaalde geval, in de materie, die het geldt, daartegen bezwaar heeft, maar, overeenkomstig art. 3, of hij bezwaar heeft in het algemeen tegen het afleggen van eeden. Zoo is mijn opvatting van het wetsontwerp en indien die opvatting juist is, dan is de verklaring van den Minister daarmede volkomen in strijd en wordt deze verklaring door den inhoud van het wetsontwerp weersproken. Daarom handhaaf ik de stem, die ik voornemens was om voor dit wetsontwerp uit te brengen, maar met algeheele ecarteering van de interpretatie van den Minister op dit aangelegen punt.

Laat mij hierbij voegen, dat in art. 3 zoo duidelijk mogelijk staat, dat de getuige bezwaar moet hebben tegen eeden. Die meervoudsvorm is juist zoo gekozen in de Tweede Kamer om het niet afleggen van een eed in een bepaald geval om daaraan ontleende redenen uit te sluiten. Het bezwaar moet dus bestaan tegen eeden in het algemeen, anders is het niet geldig.

Ik geloof dus, dat wij de wet aan onze zijde hebben tegenover de interpretatie van den Minister; om die reden zal ik dus ook thans nog stemmen voor het wetsontwerp.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsontwerp wordt in hoofdelijke stemming gebracht en aangenomen met 33 tegen 10 stemmen.

Vóór hebben gestemd de heeren Drucker, Bosch van Oud-Amelisweerd, van Kol, van der Hoeven, Bergsma, de Boer, Laan, van der Does de Willebois, Gilissen, de Gijsselaar, Bavineck, Kappeyne van de Coppello, van Nierop, Verheijen, Woltjer, Colijn, Dojes, van Swaay, Zijlma, van der Lande, van der Maesen de Sombreff, van Lanschot, Staal, Tjarda van Starkenborgh, van der Feltz, van Waterschoot van der Gracht, van Holthe tot Echten, van Houten, van Lamsweerde, van Welderen Rengers, Fokker, van Wassenaer van Catwijk en de Voorzitter.

Tegen hebben gestemd de heeren Lucasse, Haffmans, d'Aumale van Hardenbroek, Diepen, de Vos van Steenwijk, Reekers, van den Biesen, Michiels van Kessenich, 't Hooft en Franssen.

De vergadering wordt voor een half uur geschorst en daarna hervat.

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp houdende voorzieningen ten behoeve der statistiek van den in-, uit- en doorvoer (40).

De beraadslaging wordt geopend.

De heer de Vos van Steenwijk: Mijnheer de Voorzitter! Naar aanleiding van de mededeeling, gisterenmorgen ingekomen, waaruit blijkt, dat de Minister van Waterstaat de voorkeur geeft aan arbeid elders boven de verdediging van wetsontwerp n<sup>o</sup>. 181 hier, is deze voordracht bij besluit der Kamer van dienzelfden morgen van de agenda afgevoerd. Met de opvatting, die ik heb aangaande de strekking der wetsontwerpen nos. 40 en 181, kan ik op zich zelf er geen bezwaar tegen hebben, dat het eerste aanstonds en het tweede later in openbare behandeling worde genomen.

Maar ik moet er toch op wijzen, dat de Minister van Waterstaat in de vergadering van de Tweede Kamer, op 25 Januari l.l., tot tweemaal toe als zijn meening heeft te kennen gegeven (*Handelingen* bladz. 1049 en 1051), dat het stichten van een nieuw gebouw voor de statistiek door die

(de Vos van Steenwijk e. a.)

Kamer reeds beslist was door de aanneming van het wetsontwerp houdende voorzieningen ten behoeve der statistiek van den in-, uit- en doorvoer.

Nu valt er, dunkt mij, op de juistheid van deze 's Ministers zienswijze nog al wat af te dingen, en bovendien zou, ware zij juist, bij aanneming van wetsontwerp n°. 40 nog niets besloten zijn omtrent grootte, inrichting en plaats van het nieuwe gebouw, zoodat deze Kamer ook dan nog tegenover wetsontwerp n°. 181 gansch frank en vrij zou staan.

Indien ik evenwel hierin dwaal en de Kamer van oordeel mocht zijn, dat door een eventuele aanneming van wetsontwerp n°. 40 geprejudicieerd zou worden nopens wetsontwerp n°. 181, dan zou ik, Mijnheer de Voorzitter, u willen verzoeken beide ontwerpen gelijktijdig aan de orde te stellen, opdat ik in de gelegenheid zij, alvorens iets omtrent het lot van n°. 40 is beslist, de redenen te ontvouwen, die mij zullen beletten mijne stem aan n°. 181 te geven.

Met de behandeling van beide zou dan moeten worden gewacht tot tijd en wijle de Minister van Waterstaat, tot beter inzicht gekomen, van oordeel zal zijn, dat de werkzaamheden in deze Kamer door hem niet behooren te worden achtergesteld bij die elders.

Ik mag niet nalaten uitdrukking te geven aan het gevoel van teleurstelling, dat over mij komt, wanneer ik bedenk, dat wij gisteren vernamen, dat het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging van het IXde hoofdstuk der staatsbegroting voor 1915 (aankoop van terrein voor een gebouw voor het Centraal Bureau voor de Statistiek), waaromtrent het Eindverslag bereids op 28 Maart l.l. is verschenen, dat voor mondelinge behandeling dus volkomen rijp is, en waarop de leden dezer Kamer in deze bijeenkomst op goede gronden mitsdien meenden te kunnen rekenen, van de agenda moest worden afgevoerd, eenig en alleen omdat de Minister van Waterstaat hier niet voor enkele uren gelieft te verschijnen.

Mijne opvatting is deze, dat wanneer wij hier zijn, de Regeering er ook heeft te zijn.

Natuurlijk niet het voltallige Kabinet, maar die leden er van waarmede wij werk hebben te doen.

Is de Kamer voor de behandeling van eenig wetsontwerp paraat, dan is het, dunkt mij, niet conform eene goede constitutioneel practijk, dat die behandeling afstuit op het feit, dat het den betrokken Minister goedgevondt, zich daarvoor niet beschikbaar te stellen.

Intusschen zal ik, Mijnheer de Voorzitter, volstrekt niet voorstellen thans wetsontwerp n°. 40 van de agenda af te voeren, indien het vaststaat, dat door de eventuele aanneming van dit wetsontwerp, naar de zienswijze dezer Kamer ten aanzien van wetsontwerp n°. 181 op geenerlei wijze is geprejudicieerd.

Gaat er geen enkele stem op om het tegendeel te beweren, dan zal ik het er zeker wel voor mogen houden, dat ten aanzien van dit punt hier eenstemmigheid bestaat.

De heer van Gijn, Minister van Financiën: Mijnheer de Voorzitter! Op dit oogenblik is slechts aan de orde het wetsontwerp n°. 40 „voorzieningen ten behoeve der statistiek van den in-, uit- en doorvoer”, en uit den aard der zaak kan ik niet meer verdedigen dan ik ingediend heb en aangenomen wensch te zien, n.l. dat wij een goede handelsstatistiek zullen krijgen. Nu zal ik niet ontkennen — in zoover zal ik wat de heer Lely in de Tweede Kamer heeft gezegd niet tegenspreken, omdat ik niet weet onder welke omstandigheden het is gezegd — dat wanneer dit wetsontwerp wordt aangenomen, daarmede tevens beslist wordt, dat die handelsstatistiek wordt overgebracht naar het Centraal Bureau voor de Statistiek en tevens dat dit bureau die statistiek in de gebouwen, welke zij op dit oogenblik tot haar beschikking heeft — ik meen een viertal — niet onder dak kan brengen, zoodat daarvoor een vijfde gebouw noodig zal zijn, terwijl ik het zeer wel mogelijk acht dat, wanneer zulk een vijfde gebouw wordt in gebruik genomen, daarmede de redenen worden vermeerderd — ik zeg niet „ge-

(Minister van Gijn e. a.)

schapen” — om liefst de geheele zaak onder één dak te brengen. Maar naar het mij voorkomt, kan zulks nooit medejudicieren op de vraag, of de Kamer vindt, dat de gebouwen, welke men nu in huur heeft, vervangen moeten worden door één gebouw, dat de Staat zelf zal stichten. Ik kan dan ook, wat mij persoonlijk betreft, verder de Kamer geheel vrij laten. Ook al wordt dit wetsontwerp aangenomen — dat zit in den aard van de zaak — dan zal niemand in staat zijn die handelsstatistiek dadelijk in het nieuwe gebouw, bedoeld in wetsontwerp n°. 181, onder dak te brengen. Al hadden wij de snelste Amerikaansche bouwmeesters, dan zou dat niet doenlijk zijn. Ik heb verzocht dit wetsontwerp thans aan de orde te stellen, omdat, wil men dat de nieuwe handelsstatistiek met 1 Januari 1917 zal worden ingevoerd, de statistiek van den in-, uit- en doorvoer met 1 Juli a. s. moet worden overgebracht naar het Centraal Bureau. Het is te voorzien, dat de bureau's gedurende een paar jaar elders zullen moeten worden ondergebracht in een daarvoor gehuurd gebouw. Het zal in elk geval nog eenige jaren duren, voordat een nieuw gebouw zal zijn gesticht. In zooverre blijft de zaak ongeprejudiceerd, maar ik herhaal: het feit, dat er een vijfde gebouw bijkomt, is een aanleiding te meer om over te gaan tot stichting van een rijksgebouw. In zooverre heeft de heer Lely gelijk, dat de beide zaken niet geheel los van elkander zijn.

Een beheer wordt niet het goedkoopst gevoerd, wanneer een gedeelte er van in een afzonderlijk gebouw wordt gehuisvest. Het zal dus de totaalkosten van de Centrale Commissie voor de Statistiek vermeerderen als er geen centraal gebouw komt, omdat het verspreid zijn over vijf gebouwen uit den aard der zaak niet de goedkoopste wijze van exploitatie is, al is het misschien het goedkoopst voor zoover de kosten der gebouwen op zich zelf beschouwd betreft. Een rijksgebouw is op zich zelf een dure zaak, maar aan den anderen kant brengt centralisatie mede dat verschillende kosten vervallen, die men nu meer dan één keer heeft.

De heer de Vos van Steenwijk: Mijnheer de Voorzitter! Ik dank den Minister zeer voor hetgeen hij heeft gezegd. Het was mij er echter vooral om te doen om te weten, of hier in de Kamer stemmen zouden opgaan, waaruit mij zou blijken, dat men niet met mij van oordeel is, dat door de behandeling van dit wetsontwerp niet wordt geprejudiceerd ten aanzien van wetsontwerp n°. 181. Dat is niet gebeurd. Wat mij betreft, ik ben thans geheel bevredigd.

De beraadslaging wordt gesloten en het wetsontwerp zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De Voorzitter: Mijnheeren! De Commissie van Rapporteurs heeft haar verslag over het wetsontwerp houdende tijdelijke afwijking van de wet van 23 Juli 1908 (*Staatsblad* n°. 236), tot invoering van een wettelijken tijd (361) gereed.

Aangezien het hier een spoedeisende zaak geldt, stel ik voor, gebruik makende van het bepaalde in het laatste lid van art. 46 van het Reglement van Orde, om het Eindverslag te doen voorlezen en om daarna onmiddellijk over te gaan tot behandeling van het wetsontwerp.

Daartoe wordt besloten.

De griffier doet voorlezing van het verslag.

(Zie het verslag in de Bijlagen.)

Aan de orde is het wetsontwerp tot tijdelijke afwijking van de wet van 23 Juli 1908 (*Staatsblad* n°. 236), tot invoering van een wettelijken tijd. (361)

De beraadslaging wordt geopend.

De heer Dojes: Mijnheer de Voorzitter! Ik behoort tot hen die bezwaar hebben tegen dit wetsontwerp, ten minste wel

## 361. Tijdelijke afwijking van de wet van 23 Juli 1908, tot invoering van een wettelijken tijd.

(Dojes.)

eenige bedenking. Dit wetsontwerp heeft ons pas gisteren bereikt. Het is ook heel laat ingediend bij de Tweede Kamer; het is nogal abrupt gekomen, zoodat er weinig tijd geweest is voor de kringen van de bevolking, die daarbij belang hebben, om zich te dien aanzien te wenden tot de Regeering of de Staten-Generaal. Er is hier één adres ingekomen van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten, waarin wordt aangedrongen op de aanneming van dit wetsontwerp met het oog op de groote belangen die daarbij betrokken zijn. Dat adres was echter zeer kort, en hoewel ik gaarne op het gezag van die vereeniging wil aannemen, dat er inderdaad groote belangen bij de aanneming van dit wetsontwerp verbonden zijn, toch bevat het geen enkel argument voor die stelling.

Nu is dit wetsontwerp een van de vele die in dezen oorlogstijd komen — wat ik de Regeering allerminst euvel duid — en waarbij de Regeering en de Staten-Generaal zich hebben aan te passen aan den buitengewonen toestand. Thans is die buitengewone toestand in dit geval deze, dat in de ons omringende Rijken de aanvang van den dag een uur vervroegd is, en nu is het ongetwijfeld ook voor ons land, dat tusschen die Rijken in ligt, van belang, dat voorbeeld na te volgen. Daarom zullen wij ook wel aan dit wetsontwerp, dat als het ware uit den nood der tijden geboren is, onze goedkeuring moeten hechten. Toch zou ik tegen dit voorstel stemmen, wanneer het een permanente regeling zou gelden, want er zijn uit een oogpunt van den landbouw inderdaad groote bezwaren aan verbonden, die in de eerste plaats betreffen — in het Eindverslag is het reeds kortelijk opgemerkt, — de werkzaamheden die ten plattelande in den land- en vooral in den akkerbouw moeten geschieden. Die werkzaamheden nemen een aanvang op een vroeg uur. Onze arbeidersbevolking houdt er van vroeg te beginnen, ten einde op tijd vrijaf te hebben. Door die gewoonte, waarvan overigens veel goeds te zeggen is, komt het akkerbouwbedrijf echter wel eens een weinig in het gedrang, want in den tijd van het wieden en vooral in dien van het oogsten geschieden vele werkzaamheden ten plattelande op een vroeg morgenuur, terwijl zij veel beter verricht zouden kunnen worden op een laat middaguur. De reden daarvan is doodeenvoudig, dat in ons klimaat in den zomer door den dauw de gewassen 's nachts vochtig worden; nu moet het onkruid natuurlijk verdelgd worden, maar het spreekt vanzelf, dat dat beter in den namiddag kan gebeuren, wanneer de zon hoog aan den hemel staat, dan 's morgens vroeg, als alles nog vochtig is.

Mijn hoofdbezwaar geldt echter den oogsttijd. In de bladen heb ik gelezen, dat door de invoering van den nieuwen tijd ongeveer 3 millioen aan kunstlicht zou kunnen worden bespaard. Dat lijkt oppervlakkig heel mooi en een ieder is natuurlijk op het eerste gezicht geneigd mede te werken om dat voordeel te verkrijgen. Nu ben ik te slecht gedocumenteerd op het oogenblik om alles met cijfers aan te toonen, maar, gegeven het feit, dat er in ons land honderdduizenden H.A. graan worden verbouwd en millioenen H.L. gedorscht op een uur vroeg in den morgen, terwijl dat beter 's middags laat zou kunnen geschieden, zou ik misschien kunnen berekenen, dat door de invoering van den nieuwen tijd onze nationale landbouw voor circa 5 millioen gulden schade zal lijden. Want het oogsten en vooral het dorschen van het graan door de stoomdorschmachines, onmiddellijk van het veld, hetgeen ook wegens de schaarschte aan werkvolk in den oogsttijd meer en meer gebruikelijk wordt, wordt door deze nieuwe tijdregeling een uur vervroegd.

Duizenden hectoliters graan zullen niet voldoende droog gedorscht worden, waardoor het koren niet kan duren en financieel groote schade wordt veroorzaakt.

Het werk is in vele graanbouwende streken in ons land zoo geregeld, dat de dagtaak bij het oogsten begint te 5½ uur en eindigt te 6 uur.

Bij de nieuwe tijdregeling zal de dagtaak feitelijk aanvangen te 4½ uur en eindigen te 5 uur, zoodat men het goede uur in den middag zal verliezen en het minder goede vroege morgenuur daarvoor in de plaats zal krijgen.

Nu kan men wel beproeven om in het vervolg om 6½ uur

(Dojes e. a.)

te beginnen en om 7 uur te eindigen, maar onze bevolking is ontzettend gehecht aan de historische traditie, dus dat zou men moeilijk gedaan krijgen en bovendien beschouw ik het als een goeden karaktertrek van onze landelijke bevolking, dat zij op haar vrijen tijd prijs stelt.

Het gansche maatschappelijk leven zal zoo worden ingericht, dat wij op een uur zullen moeten ophouden, dat ieder ander ook zijn vrijen tijd heeft, en wij zullen dus niet tot den veldarbeider kunnen zeggen, dat hij nog een uur langer moet werken, al zal hij 's morgens ook een uur later beginnen. Dat zou de veldarbeider niet willen en ik zou het ook niet billijk achten.

Doch dit bezwaar zou voornamelijk gelden, wanneer het hier een definitieve regeling betrof en dan zou ik mij ook verplicht achten om stemming over dit wetsontwerp te vragen, maar aangezien deze regeling slechts zal gelden tot 1 October a.s., en wij dan zullen terugkeeren tot den normalen tijd, die gemeten wordt naar de bron van ons licht, tot den zonnetijd, zal ik mij thans bij dit wetsontwerp neerleggen.

De heer Bergsma: Mijnheer de Voorzitter! Ik had eigenlijk niet gedacht, dat over dit ontwerp nog het woord zou worden gevoerd, maar waar nu door den vorigen geachten spreker is gezegd, dat de adressen, die te dezer zake bij de Kamer zijn ingekomen, niet zijn gemotiveerd, en beide adressen ook mijn onderteekening dragen, daar acht ik mij verplicht dit met een enkel woord tegen te spreken. De geachte spreker heeft den geheelen nadruk gelegd op de belangen van den landbouw. Nu ben ik als oud-burgemeester van een landbouwende gemeente met den toestand van landbouwstreken, ook in het Noorden, wel op de hoogte. Ik wil in de eerste plaats hierop de aandacht vestigen, dat niet zooals in de steden, op het platteland alles zich regelt naar de vertrekuren van den spoortrein, het aangaan van de scholen, naar den tijd waarop de kantoren aanvangen. Het komt mij voor, dat men in landbouwstreken als waarin ook de heer Dojes is gevestigd, niet zoo is vastgeroest in de oude gewoonten en gebruiken, of men zal, wanneer men dit onderling overlegt, en wanneer bijv. een landbouwmaatschappij er zich voor spant, het aanvangsuur van de werkzaamheden wel wat later kunnen stellen dan nu. Iets anders is het in de centra. Het behoeven juist geen groote centra te zijn, waar men heeft een gasfabriek, kantoren enz. In de adressen door het gemeentebestuur van Enschedé en door de Vereeniging van Nederlandsche gemeenten ingezonden, is er de aandacht op gevestigd, in adressen aan de Tweede Kamer eveneens, ik meen o. a. door het gemeentebestuur van Utrecht, dat in den tegenwoordigen tijd de kolen zoodanig in prijs zijn gestegen, dat men dien hoogen prijs niet meer kan verhalen, althans niet geheel, op den verbruiker, en dat het dus een ontzaglijke besparing zal zijn wanneer men het uur van het eindigen der werkzaamheden zoo kan stellen, dat van het kunstlicht bijna geen gebruik meer behoeft te worden gemaakt. Dat geldt voornamelijk voor plaatsen waar industrieën zijn gevestigd, en waar het gebruik van kunstlicht op groote schaal plaats heeft. Daar is het werkelijk van bijzonder groot belang.

Men heeft wel is waar hier en daar den prijs van het product iets verhoogd, maar lieten toch niet kunnen brengen op het niveau, dat daardoor de zelfkosten van het bedrijf kunnen worden gedekt. En het spreekt ook vanzelf, dat men met de steeds wisselende kolenprijzen niet altijd evenredig kan maken den prijs van gas of electriciteit, die prijzen kunnen niet altijd heen en weer slingeren. Maar bovendien, waar er zoovele economische belangen bij betrokken zijn, gaat het in den tegenwoordigen duren tijd minder dan ooit om een van de zaken die bijna tot een levensbehoefte zijn geworden, duurder te maken, en dat nog wel van overheidswege. Daarom is deze wet een van de middelen, die zonder dat het iets kost, aan den nood van de gebruikers en van de gemeenten kan ten goede komen.

In het afdelingsverslag is gewezen op de bepaalde nood-



29ste VERGADERING. — 27 APRIL 1916.

361. Tijdelijke afwijking van de wet van 23 Juli 1908, tot invoering van een wettelijken tijd.

**(Bergsma e. a.)**

zakelijkheid dat de gewijzigde tijd wordt ingevoerd met het oog op den vruchtenhandel. Ik geloof dat wanneer dit niet gebeurt de vruchtenteelt in ons land de nekslag zou zijn toegebracht voor dezen zomer. Waar in Duitschland plotseling de tijd werd vervroegd, is het absoluut noodzakelijk dit ook in ons land te doen.

Ten slotte wil ik met een enkel woord wijzen op het hygiënisch belang van de zaak. Ik meen dat in een adres aan de Tweede Kamer, ingediend door het congres voor openbare gezondheidsregeling, is uiteengezet dat het uit hygiënisch oogpunt van zeer groot belang is dit wetsvoorstel aan te nemen. Het is immers een vaststaand feit dat het zonlicht op de gezondheid van mensch en dier een uitnemend gunstigen invloed heeft en nu is het mede een feit, dat door de vervroeging van het maatschappelijk leven met een uur, voor al wat menschelijk en dierlijk leven heeft de zon als het ware een uur per dag langer zal schijnen. Dit is iets dat inderdaad uit hygiënisch oogpunt van groot belang kan worden geacht.

Op al deze gronden meen ik de hoop te mogen uitspreken dat deze Kamer dit wetsontwerp eenstemmig zal aannemen.

De heer **Cort van der Linden**, Minister van Binnenlandsche Zaken: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer **Dojes** heeft zich beklagd, dat dit wetsontwerp eenigermate abrupt de Staten-Generaal heeft bereikt. De reden daarvan is, dat pas zeer onlangs vanwege de directie van de S.S. is gewezen op de wenschelijkheid om dergelijken maatregel voor te bereiden, zoodat er voor de Regeering geen tijd was vroeger met een dergelijk wetsontwerp te komen.

**(Minister Cort van der Linden.)**

Wat de bezwaren van den heer **Dojes** betreft, ik kan daarover niet voldoende oordeelen, omdat ik niet speciaal bekend ben met de kracht van de gewoonte op het platteland. Ik zou zoo oppervlakkig zeggen, dat men gemakkelijk een uur later kan beginnen en een uur later kan eindigen en dat men, wanneer dit eenige moeilijkheid oplevert, zijn best kan doen die moeilijkheid op te heffen. Het is toch mogelijk, dat men op het platteland zoo vasthoudend is, dat men zich bepaald naar den zonnetijd richt. Welnu, men kan een proef nemen met deze zaak en als deze gelukt in het vervolg een permanenten maatregel overwegen. Nu echter geldt deze alleen voor dezen zomer.

De groote moeilijkheid die ontstaan zou wanneer deze maatregel niet werd aangenomen is ten deele door den heer **Bergsma** in het licht gesteld. De spoorwegmaatschappijen kunnen nog wel, hoewel niet over al haar materieel beschikkende, aansluitingen maken voor buitenlandsche treinen, maar het zou bijna onmogelijk zijn een behoorlijke regeling te maken voor school- en markttreinen. Deze belangen zouden werkelijk groote schade lijden, nog afgescheiden van de voordeelen van hygiënischen en economischen aard. Mij dunkt, dat de geachte afgevaardigde, al heeft hij bezwaren, zich gerust bij deze regeling kan nederleggen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsontwerp wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De Kamer gaat tot nadere bijeenroeping uiteen.